

Борис Томанић

Истраживач сарадник

Институт за савремену историју

Милош Жикић

Истраживач сарадник

Институт за савремену историју Београд

УДК 341.322.5(497.11 Ниш)“1941/1945”

94:327(497.11:497.7)“1941/1945”

ИЗГРЕДИ И ЗЛОЧИНИ БУГАРСКОГ ОКУПАТОРА У НИШКОМ ОКРУГУ ПРЕМА ОРГАНИМА НЕДИЋЕВЕ ВЛАДЕ 1941 – 1944.

Апстракт: Рад говори о злоделима које су чинили припадници бугарских јединица у Нишком округу током трајања окупације (1941–1944), а о којима су извештавали органи, установе и војне јединице колаборационистичке владе Милана Недића. На почетку је дат кратак осврт на бугарску окупацију и на деловање управног апарата и оружаних снага Недићеве владе. Потом су анализирана два догађаја о којима су структуре колаборационистичке владе најчешће водиле преписку: инциденти око Љуберађе почетком 1942. и бугарска акција у источној Србији јуна 1942. На крају, у посебним поглављима, изнет је преглед најкарактеристичнијих злочина над цивилним становништвом и инцидента који су се дешавали између бугарских јединица и јединица Недићеве владе. Текст је настао на необјављеној архивској грађи, објављеним изворима и релевантној литератури.

Кључне речи: Други светски рат, Србија, Бугарска, Нишки округ, влада Милана Недића, Српска државна стража, окупација

УВОД

На саветовању Врховне команде Вермахта и Адолфа Хитлера у Главном штабу 27. марта 1941. донета је одлука да немачке трупе војнички прегазе Југославију. У том смислу, истог дана, издата је „Директива 25“, а већ 6. априла Југославија је нападнута без икакве претходне опомене и објаве рата. У краткотрајном Априлском рату убрзо је уследила капитулација која је потписана 17. априла 1941, а Трећи рајх одмах извршио окупацију и почео са распарчавањем југословенске територије.¹

Подела Југославије била је одређена још током трајања Априлског рата Хитлеровом директивом под називом „Привремене смернице за поделу

¹ Jovan Marjanović, *Ustanak i narodno-oslobodilački pokret u Srbiji 1941*, Beograd 1963, 15–41; Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Druga knjiga. Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941 – 1945*, Beograd 1988, 25–51. Видети: Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza*, 2, Beograd, Titograd, Ljubljana, 1983, 247–303.

Југославије“ од 12. априла 1941. године. Смернице су, између осталог, предвиђале да југоисточни делови Југославије припадну Бугарској.²

Бугарска војска ушла је на територију Југославије 18. априла. Територија источно од реке Вардар окупирана је од стране бугарских трупа до 24. априла. Три дана касније, Намачка је дозволила улазак и западно од реке Вардар.³ Генералштаб Врховне команде Вермахта је у складу са Министарством иностраних послова издао обавештење 11. маја 1941. потчињеним управама и командама да се Бугарима дозвољава окупација делова југоисточне Србије. Одређени срезови, као што су Босиљградски, Царибродски и Нишавски, у потпуности су ушли у границе нове Бугарске. Други срезови, Лужнички и Белопаланачки, који ће касније ући у састав новоформираног Нишког округа, само су делимично припојени Бугарској. Лужнички срез скоро је у потпуности ушао у састав Бугарске, док је само неколико места из Белопаланачког среза припало Бугарској.⁴ Граничну линију на подручју Пирот – Врање немачка Команда копнене војске прихватила је 9. јуна 1941. године.⁵

За ефикасније функционисање окупационог система Немци су приступили и формирању српске власти у виду Савета комесара, 1. маја 1941, а касније владе Милана Недића, 29. августа 1941. године. Нова власт спровела је и нову административну поделу. Уредбом од 25. децембра 1941, у новоформираном Нишком округу ушло је седам срезова: Алексиначки (Алексинац); Бањски (Соко Бања), Белопаланачки (Бела Паланка), Лужнички (Љуберађа, Бела Вода), Моравски (Житковац), Нишки (Ниш) и Сврљешки (Сврљиг).⁶ Први начелник постао је Чедомир Младеновић.⁷

У складу са новонасталим променама, указала се потреба за реорганизацијом колаборационистичких оружаних снага и административне управе. У јуну је формиран жандармеријски пук са седиштем у Нишу, иако је дивизијски генерал Чедомир Јовановић имао доста проблема

² В. Petranović, *n. d.*, 25–26.

³ *Zbornik dokumenata i podataka o narodno-oslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom XII, knjiga 1*, Beograd 1973 (даље: *Zbornik XII/1*), 64, 87–88, 102–103; Dušan Lukač, *Treći Rajh i zemlje jugoistočne Evrope. Treći deo. 1941–1945*, Beograd 1987, 34; Boro Mitrovski, Venceslav Glišić, Tomo Ristovski, *Bugarska vojska u Jugoslaviji 1941–1945*, Beograd 1971, 27, 28. Видети: Николай Кочанков, *От надежда към покруса. Западна Македония в Българската външна политика 1941–1944*, София 2007.

⁴ О правцу демаркационе линије на подручју Пирот–Врање видети: *Zbornik XII/1*, 126–127.

⁵ *Zbornik XII/1*, 127, 164. Видети: *Zbornik XII/1*, 267. О бугарским претензијама северно и југоисточно од Врања и исправци границе у околине Власотинца видети: *Zbornik XII/1*, 237–238.

⁶ *Службене новине*, 16. децембар 1941. Видети: Бојан Димитријевић, *Војска Недићеве Србије. Оружане снаге српске владе 1941 – 1945*, Београд 2011.

⁷ *Зборник I/21*, Београд 1965, 202.

око формирања.⁸ Пошто су се жандармеријски одреди у борбама са покретима отпора показали неуспешно, убрзо су формирани одреди Српске добровољачке команде (СДК). Дана 18. новембра формиран је 12. одред СДК у Нишу, који се одмах укључио у борбе. У градовима које устаници нису заузели формирани су и „војни“ или „окружни“ центри. Центар у Нишу формиран је у првој половини новембра, а на његовом челу био је поменути Чедомир Јовановић.⁹ Током сламања устанка крајем 1941, али и у првим месецима 1942, на територији Нишког округа, односно читаве југоисточне Србије, били су ангажовани 11. и 5. добровољачки одред (почетком марта 5. добровољачки одред пребачен је из Чачка у Ниш). Прве борбе започеле су 20. фебруара у рејону Беле Паланке. Овде су били ангажовани владини четници, као и два поменута одреда.¹⁰

У другој половини 1941, због константних напада покрета отпора на железничке комуникације, Трећи рајх је ангажовао бугарске јединице како би штитили одређене делове пруге. Најважније комуникације за немачку привреду и стратегију представљале су Београд–Ниш, Ниш–Солун и Ниш–Скопље. Прво су током јула 1941. „бугарски домобрани“ штитили комуникацију Бела Паланка – Грделица. Одреди су морали да се појачају, па је опуномоћени командант Србије, генерал Беме, издао 23. октобра 1941. наређење у којем је речено да за појачање заштите железничког саобраћаја на прузи Ниш–Софија и Ниш–Врање морају бити ангажована два бугарска батаљона. Тих дана у Ниш је стигао штаб бугарског пука и једна композиција.¹¹

Убрзо на подручје Фелдкомандантуре 809 у Нишу стигао је 21. новембра 1941. Штаб бугарског 2. пешадијског пука који је распоређен у Нишу; три пешадијска батаљона распоређена у Ниш, Лесковац и Белу Паланку, као и 1–2 батерије које су распоређене у Нишу. На подручју Фелдкомандантуре 809 већ су се налазила два батаљона за заштиту железнице у Белој Паланци и Дољевцу – укупно пет батаљона и 1–2 батерије.¹²

Промене у Нишком округу наступиле су када је немачки командант Србије 29. децембра 1941. саопштио Милану Недићу да предстоји запоседање југоисточне Србије, која је до тада била под немачком окупацијом, од

⁸ Милан Борковић, *Контрареволуција у Србији, Квислиншка управа 1941 -1944. Књ. 1 (1941 – 1942)*, Београд 1979, 161; Б. Димитријевић, *н. д*, 58; Јован Златић, *Страдалаштво српског народа у нишком ратном округу 1941 – 1944. Књига 2. Оружана сила српске владе генерала Милана Недића*, Ниш 1995, 16.

⁹ Војни архив, Недићева архива, кутија 153, фасцикла 4, документ 2 (даље: ВА, НДА, к. 153, ф. 4, д. 2); *Зборник I/21*, 154–155; Б. Димитријевић, *н. д*, 87.

¹⁰ Б. Димитријевић, *н. д*, 141.

¹¹ Miroslav Stojiljković, *Bugarska okupatorska politika u Srbiji 1941 – 1944*, Beograd 1989, 76; *Zbornik XII/1*, 529, 616. Видети: *Zbornik XII/1*, 558.

¹² *Zbornik XII/1*, 674 – 675. Видети: *Zbornik XII/1*, 693, 720.

стране бугарских трупа. Недићева влада изразила је противљење и поднела меморандум, имајући у виду да би бугарска окупација ових простора донела са собом и злочине које је локално становништво задесило и у претходном рату.¹³ Два дана касније командант оружаних снага на југоистоку саопштио је да команду на целој територији Србије задржава командант Србије, а 1. окупациони корпус са три бугарске дивизије (6, 17, 21) биће потчињен њему.¹⁴ Од 7. јануара покрет су требале да изврше главни делови 6, 17. и 21. пешадијске дивизије. Наређено је да 21. дивизија заузме положај Рготина – Злот – Луково – к. 1482 – јужно од Ниша – Бела Паланка.¹⁵

Након доласка, уследио је смештај јединица бугарског 1. окупационог корпуса који је на дан 28. фебруара 1942. у Нишком округу изгледао овако:¹⁶

Нишка Бања	Штаб корпуса; 7. батаљон везе; 3. чета везе; 1/15. п.п.
Ниш	7. дивизијски војни суд; 11. арм. вој. болница; 11. арм. интендант. складиште; арм. база за снабдевање; арм. аутопарк; арм. ремонтне радионице; одељ. за прикупљање трофеја; 21. пешадијска дивизија: Штаб дивизије; пекарски вод; трансп. одељ; чета везе; Штаб 2. п.п; два пешад. батаљона; 2. вод минобацача; два пт вода; 2/2. дивизиона пољ. арт; једна мотор. батерија; Штаб 4/2. арт. дивизиона; једна батерија арт. див; 1/35. п.п. без једне чете; један вод минобацача; један пт вод.
Бела Паланка	1/15. п.п. без једне чете; један вод минобацача; 3/2. п.п. стража на прузи Чифлик – Ниш: 7. чета у Сићеву; 8. чета у Светој Петки; 9. чета у Белој Паланци.
Жел. ст. Грејач	1/6. етап. пука као стража на прузи Ниш Корман: по једна чета у Житковцу, Мезграји и Топоници.
Жел. ст. Света Петка	Вод тврђав. артиљерије са рефлекторима.
Дољевац	Армијска база за снабдевање.

Оружане снаге Недићеве владе ојачане су оснивањем Српске државне страже (СДС) 3. марта 1942. која се делила на: Градску државну стражу, Пољску државну стражу и Граничну стражу. Окружна команда СДС у Нишу је крајем марта бројала 50 официра и 963 подофицира и стражара.¹⁷

¹³ *Zbornik I/1*, Beograd 1949, 650–651. Видети: *Zbornik XII/1*, 786, 811, 816–818; *Zbornik XII/2*, Beograd 1976, 39, 41.

¹⁴ *Zbornik XII/1*, 817–819; *Zbornik XII/2*, 41, 51.

¹⁵ *Zbornik XII/1*, 815. Видети: *Zbornik XII/2*, 1060.

¹⁶ *Zbornik XII/2*, 197–201.

¹⁷ Б. Димитријевић, *н. д*, 177. Дана 23. новембра 1942. било је 49 официра и 1.055 подофицира и стражара. Почетком 1944. било је 38 официра и 864 подофицира и стражара. ВА, НДА, к. 26, ф. 10. д. 22. Б. Димитријевић, *н. д*, 259; Небојша Стамболија, „Српска државна стража 1942–1944“ (припремљена докторска дисертација, предата марта 2020, Филозофски факултет, Универзитет у Београду), 85.

У то време је поред 15 предстојништава градске полиције у Недићевој Србији, успостављена и Управа полиције у Нишу.¹⁸ Крајем фебруара 1942. формирана је Команда Нишке области од штаба четничко-добровољачке команде са пуковником Боровојем Марковићем на челу, који је постао и први обласни командант. Под њеном надлежношћу су тада биле команде СДС у Нишком, Зајечарском, Лесковачком, Крушевачком и Морваском округу.¹⁹

Специфичност територије коју је запосео 1. бугарски окупациони корпус, уједно и Нишког округа, било је истовремено деловање оружаних снага српске владе, с једне, и бугарских јединица, с друге стране. Како је требало предузимати и акције широког обима, поставило се питање заједничког деловања. Пошто су одреди СДС били потчињени команди Нишке области, у случају кад је подухват превазилазио оквир полицијске акције, она је била обавезна да обавести официра за везу 1. бугарског корпуса. На исти начин морали су да поступају владини четници и добровољци.²⁰

Често су припадници оружаних снага Недићеве владе и Бугари предузимали заједничке акције, у првом реду против партизанског покрета, али неретко су се дешавали и изгреди, па и злочини бугарског окупатора према стражарима, добровољцима, четницима Косте Пећанца и др. Од фебруара предузимане су заједничке акције против партизанског покрета, најчешће на Сврљишким планинама, које су често биле пропраћене бројним злочинима, нарочито крајем јуна 1942, по селима Сврљишког и Белопаланачког среза. Јануара, јуна и септембра 1943. Бугари су самостално предузимали казнене експедиције у Нишком округу. Том приликом највише су страдала села Сокобањског среза. Октобра 1943. страдала су села Лужничког среза (са обе стране демаркационе линије). У походу јануара 1944. највише терора претрпела су села Нишког среза.²¹ Бугари су вршили

¹⁸ Б. Димитријевић, *н. д.*, 183.

¹⁹ Ј. Златић, *Страдалаштво српског народа...Књига 2*, 101–103; Н. Стамболија, *н. д.*, 139. Од 1. децембра 1942. Команде СДС Моравског и Крушевачког округа припојене су Команди СДС Краљевачке области. ВА, НДА, к. 144, ф. 4, д. 35.

²⁰ Борис Томанић, „Изгреди и злочини бугарског окупатора у Лесковачком округу према органима Недићеве владе 1942 – 1943“, *Лесковачки зборник*, LIX, (2019), 328.

²¹ Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача је након рата извршила класификацију и нумерализацију ратних злочина према послератној административној подели. Ипак, рад комисије пратиле су бројне грешке. Анализом у доступну документацију утврђено је следеће: у Алексиначком срезу убијена су 3 лица; у Бањском срезу 48; у Запањском срезу 61; у Моравском срезу 66; у Нишком срезу 81; у Сврљишком срезу 69; у Белопаланачком између 36 и 39; у Лужничком срезу између 2.745 и 3.195 лица. Сва лица убијена су од стране Бугара. Видети: Архив Југославије, фонд: 110 – Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, фасцикла: 61, документи: 1–12 (даље: АЈ, 110–61–1–61–12), АЈ, 110–61–145–61–148, 61–256–61–263, 61–431–61–438, 61–626–61–629, 61–786–61–789; АЈ, 110–62–121–62–136; АЈ, 110–63–1–63–9.

и хапшења по селима Нишког округа и заробљенике предавали Немцима, који су их углавом смештали у логор на Црвеном крсту.²²

ИЗГРЕДИ И ЗЛОЧИНИ БУГАРСКОГ ОКУПАТОРА

Изгреди и злочини који су презентовани у овом раду произишли су из међусобних преписки органа, установа и јединица Недићеве владе, као и дописа и жалби који су слати надлежним немачким командама. Бугарске јединице починиле су бројне злочине над српским становништвом током трајања окупације. Кроз анализу доступне грађе може се констатовати да су надлежене установе најчешће јављале о противправним хапшењима и пребијању цивила, затим о појединачним убиствима, пљачки покретне имовине, покушајима силовања, паљењу кућа и помоћних зграда и објеката. Издвајају се и масовни злочини у Доњем Рињу 29. јуна 1942; Шарбановцу 14. јануара 1943; у селима Бањског среза 18–22. септембар 1943; Мирановцу 11. октобра 1943. године. Поред тога, посебно су обрађени инциденти у и око Љуберађе прилоком ширења бугарске окупационе зоне почетком 1942. и акција бугарских трупа у источној Србији јуна 1942. године. Изабрани су најкарактеристичнији злочини који су систематизовани и сортирани по срезовима Нишког округа хронолошким редом. Такође, упосебном поглављу дати су инциденти између оружаних формација Недићеве владе и бугарских јединица.

Инцидент око Љуберађе

Први упади бугарских трупа у места која су остала са српске стране демаркационе линије (односно са стране територије под управом команданта Србије) десили су се крајем 1941. године. Срески начелник Власотиначког среза је јављао 5. децембра да је општинска канцеларија у Свођу заузета од стране Бугара између 23. и 24. новембра 1941. године. Бугари су у ово

²² ВА, НДА, к. 20Б, ф. 5, д. 31; ВА, НДА, к. 20Б, ф. 5, д. 32; ВА, НДА, к. 20Б, ф. 6, д. 14; ВА, НДА, к. 93, ф. 2, д. 13; *Зборник I/21*, 292–295, 594; Јован Златић, *Страдалаштво српског народа у нишком ратном округу (1941 – 1944). Књига 1. Злочиначка активност немачке фелдкомандантуре 809 – Ниш и Првог краљевског (бугарског) окупационог корпуса*, Ниш 1994, 68–69, 76–81, 110–122, 169–186, 222–224; Ј. Златић, *Страдалаштво српског народа...Књига 2*, 71–79. О логору на Црвеном крсту видети: Мирослав Миловановић, *Немачки логор на Црвеном крсту у Нишу и стрељања на Бубњу*, Београд 1983. Уопштено о злочинима видети: Димитрије Кулић, *Бугарска окупација Србије 1941 – 1944. злочини геноцида Првог бугарског окупационог корпуса у Србији. Том други*, Београд 1993.

село које је бројало 60 домова дошли са око 1.000 војника. Затим су локало становништво истерали из домова. Такође су заузели и основну школу.²³

После неколико месеци, Окружно начелство Нишког округа обавештавало је 3. марта 1942. МУП да је 21. фебруара бугарска војска ушла у села: Извор, Сурачево, Горчинце, Братишевац, Бела Вода, Ресник и Бежиште и том приликом су убили неколико лица у Братишевцу (Лужнички срез). Учитељи и свештеници, махом избеглице из крајева које је присајединила Бугарска, отерани су у Бабушницу. Приликом претреса у овим селима бугарски командант је одржао говор у коме је истакао да се демаркациона линија повлачи даље до Равне Дубраве на један километар од Власотинаца. У неким селима су поставили и своју власт.²⁴

Командант окружног граничног одреда СДС потпуковник Људевит Погачар извештавао је начелника штаба СДС 4. марта 1942. да се у Лужничком срезу Бугари понашају као у присаједињеној територији. Тако су 21. фебруара блокирали села Горчинце, Сурачево и остала горе поменута села и у манастиру свете Петке, када је било причешће похапсили све Србе и држали их „цео дан на снегу и ветру под митраљеском стражом, свештеника (су) тукли и малтретирали“.²⁵

Бугари су вршили и противправна хапшења. Свештеника из Сурачева, финансијског службеника VII положајне групе Драгутина Геца и неколико других људи ухапсили су 23. фебруара, држали их више од дана у затвору и тукли. У селу Богдановцу убили су три сељака, оптуживши их да су комунисти. Међутим, сељаци су убијени, јер нису хтели да им дају храну. Почев од 21. фебруара претили су свим службеницима да се иселе из Љуберађе и околних села. Потпуковник Погачар је предлагао са се „што

²³ ВА, НДА, к. 92, ф. 1, д. 41; ВА, НДА, к. 92, ф. 1, д. 43; ВА, НДА, к. 92, ф. 1, д. 51. Бугарска војска требало је да се задржи у селу Свође од 2 до 3 дана, а дошла је по позиву владе Милана Недића ради одржавања реда. Међутим, бугарска војска се задржала више од предвиђеног, а уз то су се војници уселили у куће локалног становништва, вршећи пљачку сточне хране, животних намирница и осталих покретности. ВА, НДА, к. 92, ф. 1, д. 43; ВА, НДА, к. 92, ф. 1, д. 51. Видети: М. Стоиљковић, *н. д.*, 78.

²⁴ ВА, НДА, к. 20Б, ф. 5, д. 1; ВА, НДА, к. 20Б, ф. 5, д. 3. Инциденти око демаркационе линије огледали су се и у пљачки. Бугари су 22. фебруара 1942. опљачкали расадник Лужничког среза узевши и коње. ВА, НДА, к. 20Б, ф. 5, д. 2. Видети: ВА, НДА, к. 21, ф. 1, д. 132.

²⁵ Видети: ВА, НДА, к. 20Б, ф. 5, д. 1; *Зборник I/3*, Београд 1953, 372. Дана 23. фебруара један бугарски капетан прешао је демаркациону линију која прелази кроз Љуберађу и тражио од финансијског одељка да скине српску заставу. Како финансијски чиновници то нису хтели да ураде бугарски капетан је са једним наредником и још два војника дошао ноћу, скинуо заставу и бацио је у поток, те ју је вода однела. Видети: ВА, НДА, к. 20Б, ф. 5, д. 3; ВА, НДА, к. 26, ф. 10, д. 39, стр. 1; ВА, НДА, к. 26А, ф. 1, д. 37.

пре успостави ауторитет српских власти“ путем појачавања граничних одреда. Бугари су такође забрањивали ношење шајкача.²⁶ Учитељима су наређивали или да им приђу или да се селе. Учитеље из Горчинца и Сурачева су хапсили и тукли; свештеника из Беле Воде су интернирали. Говорили су да је Љуберађа са околним селима њихова и да ће окупирати територију до Бољара (близу Власотинца).²⁷

Погачар је 4. марта 1942. послао још један извештај који је говорио о претњама бугарских војника у Љуберађи, али и о конкретним изгредима и злочинима. Тако су 28. фебруара бугарске власти извршиле претрес у свим кућама у Љуберађи, а Среско начелство, Пореску управу, Општину и друга државна надлештва запосели и успоставили своју управну власт. Надлежни су преко извештаја обавештени и да су Бугари из авиона око Љуберађе бацали летке (не зна се која је била садржина).²⁸

Окружно начелство Нишког округа обавештавало је МУП 11. марта 1942. да је вршилац дужности старешине Среског суда у Љуберађи 3. марта 1942. известио Окружни суд у Нишу да је Срески суд у Љуберађи престао да функционише зато што су 28. фебруара 1942. бугарске власти саопштиле да преузимају Љуберађу која постаје саставни део бугарске територије.²⁹

Окружно начелство Нишког округа такође је извештавало 14. марта 1942. да порески чиновници нису могли да изврше инспекцију пословања пореске управе због тога што су бугарске власти у Љуберађи затвориле све установе Недићеве владе, укључујући и Пореску управу. Бугари су кључеве од главних усана одузели 28. фебруара 1942. године. Бугарски војници су 1. марта из Пореске управе и поште узели касе и однели их на леву обалу реке Лужнице где се налазио бугарски штаб. Приликом преузимања власти Бугари су наредили председнику општине да објави да је власт предата Бугарима. Затим је бугарски командант места објавио да су место и читав крај присаједињени бугарској територији. На згради општине истакнута је бугарска застава, а демаркациона линија померена је 15–20 км. Пошто су махом сви службеници били из Пирота, бугарске власти су их учениле да ако остану у служби Србије не могу се вратити кућама. Такође, свакога ко не би послушао наређење батинали су и злостављали. Тучени су учитељи из села Провољеника, Извора и Сурачева, као и један свештеник (није наглашено одакле). У околним селима примењени су неколико пута и претреси кућа, а често су вршена и стрељања под оптужбама да су сељаци долазили у додир са партизанима. У таквом односу „преузимања власти“

²⁶ ВА, НДА, к. 20, ф. 4, д. 53; ВА, НДА, к. 20, ф. 4, д. 56. Видети и: ВА, НДА, к. 20, ф. 5, д. 60; ВА, НДА, к. 26А, ф. 1, д. 37.

²⁷ ВА, НДА, к. 20Б, ф. 5, д. 3.

²⁸ ВА, НДА, к. 20, ф. 4, д. 54; ВА, НДА, к. 20, ф. 4, д. 56.

²⁹ ВА, НДА, к. 20, ф. 5, д. 9.

бугарски командант места замолио је Недићеве окружне власти да оне до даљњег врше снабдевање грађанства, пошто се намирнице „још за дуже време“ не могу доставити из Бугарске.³⁰ Треба истаћи и да су Бугари у црквеном и школском дворишту, где су се налазиле мошти 213 војника који су изгинули у Априлском рату, све до 30. марта 1942. држали коње у импровизованој штали.³¹

Према извештају окружног граничног одреда СДС у Нишу од 18. марта 1942. дошло је до мањег инцидента између бугарске јединице и одреда СДС. Наиме, одреди СДС са среским начелником пошли су у Љуберађу да поново успоставе власт, пошто су партизани били растерани, али команданта 5. одреда и среског начелника бугарске власти привеле су у Бабушницу. Тек под притиском три немачка официра, припадници СДС положили су оружје, а Бугари су их под јаком стражом спровели у Белу Паланку. Овом приликом демаркациона линија је померена, па су Бугари ушли у села: Проваљеник, Извор, Сурачево, Горчинац, Љуберађа, Линово, Грнчар, Модра Стена, Велико и Мало Боњинце и Брестов Дол.³² Бугарске полицијске власти одмах су започеле по овим селима да врше разне наплате од локалног становништва, као и разне друге злочине: пљачке и злостављања.³³

Убрзо је стигло и појашњење од немачких власти. Немачки гранични инспектор Отон Браун саопштио је 20. марта 1942. команданту окружног граничног одреда Белопаланачког среза да су Бугари добили одобрење да окупирају Лужнички срез, а у „надокнаду за ово“ српским властима требало је да се уступи територија око „Чифлика и Јаловика Извора“.³⁴

Због немилих догађаја у Љуберађи, у Ниш су од стране фелдкоманданта Фелдкомандантуре 809, пуковника Карла фон Ботмера позвани командант окружног граничног одреда Нишког округа, начелник Белопаланачког среза, немачки гранични инспектор Отон Браун и бугарски потпуковник Попов на заједничко саветовање 20. марта 1942. године. У изношењу чињеница пуковник Фон Ботмер закључио је и потврдио да је Љуберађа саставни део „Недићеве Србије“. На крају је наговестио да ће посетити Белу Паланку.³⁵

Ипак, Окружно начелство Нишког округа јављало је 23. марта да бугарске власти под претњом смртне казне присиљавају чиновнике Недићеве управе да ово место напусте. Рок за исељавање сводили су на четири часа, чак су им издавали и „службену белешку“ у којој је стајало да чиновници добровољно напуштају Љуберађу.³⁶

³⁰ ВА, НДА, к. 20, ф. 5, д. 31.

³¹ ВА, НДА, к. 20Б, ф. 4, д. 66.

³² ВА, НДА, к. 26, ф. 10, д. 39, стр. 1

³³ ВА, НДА, к. 26, ф. 10, д. 39, стр. 2.

³⁴ ВА, НДА, к. 20, ф. 5, д. 50.

³⁵ ВА, НДА, к. 20Б, ф. 4, д. 66.

³⁶ ВА, НДА, к. 20Б, ф. 5, д. 6.

У новом извештају од 22. марта 1942. Окружни гранични одред СДС у пратњи немачког граничног инспектора и његових људи, среског начелника у Белој Паланци и окружног начелника Нишког одреда, са још 25 жандарма, извршили су обилазак рејона у Белој Води и ближој околини дуж демаркационе линије. У Белој Води се у том тренутку налазила среска испостава Лужничког среза и срески гранични одред (30 људи) са командиром Миљковићем, капетаном II класе. На демаркационој линији налазиле су се три постаје СГС, па Бугари нису више „покушавали да пређу и да повређују демаркациону линију“. На том терену се налазио и четнички одред војводе Корвинског који је служио само за обрачунавање са партизанима.³⁷

Убрзо из новог извештаја од 28. марта 1942. било је видљиво да се среско начелство Лужничког среза померало из Љуберађе у Белу Воду. Начелник Лужничког среза достављао је следеће: „Молим за дејство код бугарских власти, да се из зграде где је било смештено среско начелство у Љуберађи узму потребне ствари, јер је чиновништво отерано и није смело да узме најпотребније ствари...“³⁸

Виђенији грађани Лужничког среза доставили су писмо 28. марта 1942. првом помоћнику командата СДС у коме су поновили већ изнете догађаје, наглашавајући да су Бугари демаркациону линију која је била одређена јуна 1941. реком Лужницом поштовали све до 1. марта 1942. када су је померили 10 км на запад. Од тада је наступио терор у виду злостављања и хапшења учитеља и попова, плачкања и прогањања виђенијих грађана, одузимања покућстава и намирница локалном становништву итд.³⁹

У сличном тону, четнички одред војводе власинског јављао је 7. априла 1942. следеће: „Прелазак демаркационе линије, испод Власотинца, од стране бугарских трупа, њихова пресија на званичне српске органе да ову територију напусте, уноси узнемиреност у народ овог краја јер сматра да Бугари желе да изврше окупацију овог краја“.⁴⁰

Акција у источној Србији јуна 1942.

Бугарска јунска офанзива имала је две фазе: Прва је предвиђала чишћење у Топлици, Јабланици, Пустој Реци и Расини, а друга ангажовање у источној Србији. У другој фази покренути су делови 21. пешадијске дивизије (делови 69. пешадијског пука и 2/2. артиљеријског пука) и 50. пешадијски пук 1. брзе дивизије из Пирота.⁴¹

³⁷ ВА, НдА, к. 20Б, ф. 5, д. 7.

³⁸ ВА, НдА, к. 20Б, ф. 5, д. 8.

³⁹ ВА, НдА, к. 20Б, ф. 5, д. 10.

⁴⁰ ВА, НдА, к. 20, ф. 6, д. 26.

⁴¹ Ј. Златић, *Страдалаштво српског народа...Књига I*, 101.

Крајем јуна Команда Нишке области СДС писала је да су Бугари водили једну акцију чишћења терена Ниш – река Нишава – Бела Паланка – демаркациона линија – Књажевац – село Бања – Алексинац. Акција је започела када су делови једног бугарског пука 21. пешадијске дивизије отишли у правцу Калне и кренули да пале све појате и зграде које су се налазиле изван села 25. јуна 1942. године. Операција је завршена 27. јуна 1942, а у склопу бугарске акције учествовали су Крајински и Брзопаланачки четнички одред.⁴²

Један бугарски пук стигао је у околину Књажевца и блокирао пола среза. Једна група која је отишла у правцу Калне ка бугарској граници почела је да пали све зграде и појате; поред овога, спаљене су и куће људи за које се сумњало да помажу партизанима. Највише паљења извршено је у селима Кренти (Заглавски срез) и Миљковцу (Сврљишки срез). У појединим општинама вршено је прикупљање мушкараца од 16 до 60 година.⁴³ Бугарске трупе на овој територији дошле су у додир са партизанима (њих око 30) само једанпут, и то код Црвеног браника, западно од села Васиљ (Заглавски срез). На партизане је прво наишао Крајински четнички одред и одбацио их ка Бугарима. Партизани су успели да промене правац кретања и да се повуку. Пошто је ухваћен само један партизан и четири партизанска јатака, и то од стране четника, акција се сматрала неуспешном.⁴⁴

Мајор Љубомир Јовановић је на основу усменог наређења министра унутрашњих послова од 26. јуна пратио акцију бугарске 21. дивизије генералштабног пуковника Балтакова. Акција ове дивизије завршила је рад у Заглавском срезу и зашла у Сврљишки срез. Мајор Јовановић реферисао је из Књажевца пуковнику Марковићу који је податке пренео министру унутрашњих послова. Затим је мајор Јовановић 27. јуна из Тијовца посматрао тужан приказ бугарског паљења села на Сврљишким планинама.⁴⁵

У једном извештају Обавештајног одсека у Зајечару од 4. јула 1942. стајало је да су Бугари приликом акције чишћења у Сврљишком срезу спалили 118 кућа, два дућана, 70 појата, 27 амбара, 21 шталу и још на десетине помоћних обеката; убили су 12, претукли 27 и одвели 60 лица. Акција Бугара одразила се и на Белопаланачки срез, али о томе нису прикупљени подаци. Командант 21. бугарске дивизије пуковник Балтаков

⁴² ВА, НДА, к. 20Б, ф. 5, д. 27; ВА, НДА, к. 20Б, ф. 5, д. 29.

⁴³ ВА, НДА, к. 20Б, ф. 5, д. 27.

⁴⁴ ВА, НДА, к. 20Б, ф. 5, д. 29.

⁴⁵ ВА, НДА, к. 93, ф. 2, д. 13.

изјавио је мајору Јовановићу да је и њему жао што „се овако ради, али да је то немачко наређење, које мора да се изврши“.⁴⁶

Ускоро је, 28. Јуна, на лице места дошао поручник Вулф, ађутант крајскоманданта у Зајечару. После подне дошли су делегат Фелдкомандантуре из Ниша и командант бугарског окупационог корпуса генерал Николов. Командант бугарске дивизије реферисао је присутнима да је убијен изванредан број „бандита“.⁴⁷

Из извештаја Белопаланачког четничког одреда од 3. јула 1942. сазнајемо да ова јединица није учествовала у акцији чишћења терена. Такође, сазнајемо да су бугарске трупе држале положаје на левој обали Нишаве од 25. до 30. јуна 1942. године. Четници су морали да се повуку са блокиране територије на наредбу министра Аћимовића и команданта Нишке обласне команде пуковника Боривоја Марковића. У четничком извештају стоји: „одмах по удаљавању четника из села, бугарски војници отпочели су зверства...“ Као пример, наведено је скрнављење цркве посвећене краљу Александру. У Белопаланачком срезу, према извештају, Бугари су испребијали 38 и стрељали минимум 8 особа; спаљено је 72 објекта (међу којима куће и школе), силовано је шест жена, опљачкано је 106 домова. За све ово време Бугари нису имали ни једну борбу са партизанима.⁴⁸ Срески начелник Белопаланачког среза наводио је следеће бројке страдалих на дане 28. и 29. јуна: осам стрељаних, седам одведених; спаљено је: 41 кућа, две основне школе у Горњем Рињу и Мирановцу, 121 помоћни објекат.⁴⁹ У једном другом документу стајало је да су бугарске војне власти 29. јуна 1942. из села Доњи Рињ и Горњи Рињ одвели шест сељака који су доцније убијени, а запаљено је шест кућа и 80 појата. Потврђено је да је у Горњем Рињу запаљена основна школа.⁵⁰

Изгреди и злочини над цивилним становништвом

Алексиначки срез

Према извештају државног тужиоца у Алексинцу од 13. јануара 1943, државно тужилаштво извршило је увиђај и обдукцију леша који је нађен

⁴⁶ У Заглавском срезу запалили су око 30 кућа и већи број помоћних објеката; убили су 10, претукли око 50 и одвели једну особу. Покушали су при том да силују неколико жена, а извршили су и пљачку покућства, намирница, стоке и сточне хране. ВА, НДА, к. 20Б, ф. 5, д. 31; ВА, НДА, к. 93, ф. 2, д. 13; *Зборник I/21*, 292–293; Видети: ВА, НДА, к. 20Б, ф. 5, д. 35; *Зборник I/21*, 293–295.

⁴⁷ ВА, НДА, к. 93, ф. 2, д. 13.

⁴⁸ ВА, НДА, к. 20Б, ф. 5, д. 32.

⁴⁹ ВА, НДА, к. 20Б, ф. 5, д. 33. Видети: ВА, НДА, к. 20Б, ф. 5, д. 39.

⁵⁰ Такође је стајало да су Бугари у Белопаланачком срезу стрељали седморо људи, 38 је испребијано, спаљено је: 72 куће и помоћних објеката; силовано је шест жена и опљачкано преко 180 домова. ВА, НДА, к. 21, ф. 1, д. 132. Видети: ВА, НДА, к. 93, ф. 2, д. 20; ВА, НДА, к. 93, ф. 2, д. 21.

у близини железничке пруге, па се сумњало да је жртва убијена од стране Бугара—стражара поред железничке пруге. Идентитет леша није се могао утврдити.⁵¹

Бањски срез

Према телефонској депеши среског начелника у Соко Бањи од 1. јануара 1943, бугарска војска за време акције у срезу похапсила је из Соко Бање, Белог Потока и других села 22 лица, а на лицу места стрељана су четири лица у Белом Потоку. Разлог стрељања и хапшења остао је непознат. Након интервенције код начелника штаба бугарског корпуса и команданта окупационе дивизије у Нишу, после осам дана пуштено је девет лица, а остали су спроведени у немачки логор, за осталих 11 лица интервенисано је код немачких власти да се пусте.⁵²

Дана 14. јануара 1943. бугарска војска дошла је у Шарбановац и том приликом попалила око 40 појата, неколико стогова сена, а приликом паљења изорело је и неколико десетина оваца. Поврх свега, убили су шест лица, а једно ранили. Уз то, одвели су 27 особа из Шарбановца, Белог Потока и Соко Бање за Ниш.⁵³

Бугари су 12. септембра 1943. поново дошли у село Шарбановац и том приликом убили једно лице (председник општине), а једно ранили, четири лица су ухапсили и спалили четири куће.⁵⁴ Неколико дана касније, 18. септембра 1943, у селу Лабукову убијен је председник општине и попаљено је неколико десетина стогова сена и плевњи са сточном храном. У селу Раденковцу упаљено је пет кућа за становање и неколико пратећих објеката. У оба села забележени су случајеви премлаћивања, пљачке покретности и намирница.⁵⁵

Бугарска казнена експедиција поново је дошла у Бањски срез 21. септембра 1943. и блокирала села: Трубаревац, Врбовац, Рујевицу и

⁵¹ ВА, НДА, к. 26, ф. 10, д. 39, стр. 14.

⁵² ВА, НДА, к. 26, ф. 10, д. 39, стр. 14. Очигледно је да је реч о грешци код рачунања ухапшених и стрељаних. У изводу се напомиње да су испрва ухапшена 22 лица, од тога стрељана четири (остаје 18), потом је након интервенције пуштено 9 (остаје 9) и након тога је интервенисано за 11 (!?).

⁵³ Убијени су: Илија Ђокић (ухваћен на путу за Соко Бању, убијен из пушке и спаљен у појату); Ранко Радосављевић (убијен из пушке и спаљен у појату); Марко Рајић (убијен из пушке и потом избоден у свом појату); Тодор Рајић (убијен из пушке и спаљен у појату); још двоје непознатих лица чији идентитет није могао да се утврди, јер су изгорела, вероватно су били становници Белог Потока. ВА, НДА, к. 24А, ф. 5, д. 93.

⁵⁴ Убијен је Димитрије Богојевић из Шарбановца ВА, НДА, к. 24А, ф. 6, д. 22.

⁵⁵ Убијен је Драгољуб (Николе) Милетић из Лабукова. Архив Југославије, фонд: 179 – Савезна комисија за попис жртава рата 1941–1945, фасцикла: 649, редни број пописног круга: 23, редни број пописнице: 6 (даље: АЈ, 179, 649–23–6); ВА, НДА, к. 24А, ф. 6, д. 25.

Жучковац и том приликом причинила бројне злочине. У једном табеларном прегледу, који је саставило Окружно начелство Нишког округа 29. октобра 1943, пописани су злочини које је бугарска војска починила од 18. до 22. септембра 1943. у селима Бањског среза. У селу Врбовац одведено је 117 људи, 40 је тучено, запаљено је 28 кућа и 102 помоћна објекта; у Рујевици одведено је 72 људи, запаљене су три куће; у Дугом Пољу одведено је петоро људи, једно лице је тучено, запаљено је шест кућа и седам помоћних објекта; у Сеселцу је 10 људи тучено и запаљен један помоћни објект; у Жучковцу одведено је 107 људи, једно лице је тучено; у Лабукову шест лица је одведено, једно је убијено, пет пребијено, запаљене су четири куће и 39 помоћних објекта; у Шарбановцу је убијено једно лице и претучено је осам лица, запаљене су три куће и седам помоћних објекта; у Реснику одведена су 23 лица, двоје је претучено, запаљена је једна кућа и четири помоћна објекта; у Николинцу шесторо је претучено, запаљене су три куће и 75 помоћних објекта; у Трговишту једно лице је одведено; у Церовици три лица су одведена; у Читлуку 16 лица је одведено, запаљене су три куће и два помоћна објекта; у Јошаници једна особа је одведена; у Трубаревцу су одведена 154 лица, запаљено је осам кућа и два помоћна објекта; у Језеру је одведено 10 људи, једна особа је претучена, запаљено је пет кућа и четири помоћна објекта. Поред тога, извршене су разне пљачке покретне и непокретне имовине.⁵⁶

Белопаланачки срез

Прва вест која се тицала злочина над цивилним становништвом у Нишком округу, а која произилази из преписке управних органа владе Милана Недића, датирана је 9. септембра 1941. године. Тада су бугарски војници прешли демаркациону линију на месту „Црни камен“ и ухапсили тројицу цивила из Пајежа која су тек након интервенције немачких власти пуштена. Још двоје је у октобру ухапшено у истом селу, али су убрзо и они пуштени.⁵⁷

Окружно начелство Нишког округа јављало је 12. марта 1942. МУП о изгредима бугарских јединица у Белопаланачком срезу. У селу Шпају

⁵⁶ ВА, НДА, к. 24А, ф. 6, д. 39. У једном другом документу Окружног начелства Нишког округа од 27. септембра 1943. стајали су следећи подаци. У селу Трубаревцу бугарска казнена експедиција ухапсила је председника општине, оба члана управе, благајника и око 200 мушких лица од 18 до 55 година старости, уз то је попалила осам кућа. У селу Врбовцу ухапсили су 200 мушких лица од 18 до 55 година старости и попалили 40 кућа; у сели Рујевици ухапсили су 90 мушких лица од 18 до 55 година старости и упалили три куће; у селу Жуковац ухапсила је 160 мушких лица од 18 до 55 година старости, док паљења није било. ВА, НДА, к. 24А, ф. 6, д. 28. Окружно начелство допунило је свој пређашњи извештај новим од 2. октобра 1943. У извештају је стајало да су Бугари у селу Галибабинац силовали неколико девојака. ВА, НДА, к. 24А, ф. 6, д. 39.

⁵⁷ ВА, НДА, к. 20Б, ф. 6, д. 4.

наредили су двојици сељака да до 8. марта поруше појате у којима су становали. Убили су званичника Белопаланачког среза 27. фебруара 1942. године.⁵⁸ Такође, забележено је још неколико случајева малтретирања, одузимања покућства, крађе стоке итд. Ови случајеви бележени су од 30. новембра 1941, па до датума подношења извештаја.⁵⁹

У току ноћи 29/30. марта 1942. извршена је делимична евакуација бугарске војске из Беле Паланке. Приликом пролаза кроз село Моклиште бугарска војска блокирала је цело село и извршила хапшење осморице мештана (четворица били у партизанима, силом одведени). У селу Козји ухапшена су два сељака; један је убијен, а једног су Бугари одвели са собом.⁶⁰

Према извештају окружног начелника у Нишу од 1. септембра 1942, бугарска војска је за време акције на терену у Белопаланачком срезу у седам општина запалила више кућа, амбара, штала, сточне и људске хране, стрелјала пет лица, опљачкала разне покретности и безразложно ухапсила више лица која су пуштена након месец дана интервенцијом Нишке обласне команде код немачких војних власти.⁶¹

Бугарски војници који су спроводили акцију чишћења у Нишавском срезу, прешли су 11. октобра 1943. на територију Белопаланачког среза и у засеоку Баравцу мирановачке општине убили 11 сељака, међу којима је био и деловођа општине.⁶²

Моравски срез

Дана 18. и 19. децембра 1942. око 200 бугарских војника дошло је у село Вукању. Том приликом вршили су претрес и са собом повели 12 сељака; још троје је претучено. Приликом претреса извршене су бројне пљачке покућства и покретнина. Претрес је вршен због тога што је неколико дана пре у село свраћао један партизански одред, па су Бугари мислили да сељаци Вукање одржавају везу са њима.⁶³

Средином априла 1943. бугарски војници су са око 15 камиона дошли у Моравски срез и блокирали села Трњане, Лозанац, Житковац, Доње и Горње Сухотно, Горњи Адровац, Стублину, Кулину и Каменицу. Из села је тучено неколико лица, а исто тако је још неколико лица ухапшено и одведено. Поводом овога, интервенисано је од стране Обласне команде у Нишу усмено и писмено у бугарском Окупационом корпусу и код бугарске окупационе дивизије у Нишу, али без успеха. Пет лица предата су немачким војним властима, које су продужиле истрагу и утврдиле сарадњу са партизанским покретом, па су сва петорица од стране Немаца априла 1943. стрелјани „као

⁵⁸ Убијен је Раде Тодоровић.

⁵⁹ ВА, НдА, к. 20, ф. 5, д. 7.

⁶⁰ ВА, НдА, к. 20Б, ф. 5, д. 11.

⁶¹ ВА, НдА, к. 26, ф. 10, д. 39, стр. 11.

⁶² ВА, НдА, к. 24А, ф. 6, д. 33.

⁶³ ВА, НдА, к. 24А, ф. 5, д. 88.

комунисти“ у циљу одмазде због извршених саботажа на железничким пругама.⁶⁴

Дана 30. јуна 1943. једно одељење бугарске војске дошло је из Ниша у Житковац. У неколико села извршили су претрес и похапсили грађане. Хапшења и саслушавања трајала су до 2. јула 1943. године. У Ниш је спроведено шест лица из Трњана, осам из Кормана, пет из Гредетине (од тога двоје је претучено до смрти, па су лешеве натоварени у кола), седам из Горње Пешчанице, једно из Доње Пешчанице, дваоје из Доњег Љубеша, двоје из Радевца. Попаљено је још и неколико кућа.⁶⁵

Нишки срез

Дана 7. новембра 1943. једна бугарска јединица блокирала је село Гркиња (Нишки срез) и ту стрељала председника општине и једног кмета, њихове куће спалила и претукла више сељака и жена који су од повреда умрли.⁶⁶

Почетком наредне године, 9. јануара 1944. око 200 бугарских војника блокирало је Кнез Село. Затим су сви мушкарци од 16 до 60 година сакупљени и извршено је легитимисање. Том приликом, убили су једно лице из Јасеновика, једно лице из Врела, које су водили са собом, и још једно из Кнез Села.⁶⁷ Дана 14. јануара 1944. бугарска казнена експедиција стрељала је на железничкој станици Грамада (14 км североисточно од Ниша) 13 младића. Бугари нису дозволили рођацима да однесу лешеве

⁶⁴ Вођеном истрагом бугарске војне власти утврдиле су следеће: да су Ранко Динић, Будимир Вукић и Радивоје Илић били партизански курири, а Милун Јовановић из Каменице и Живота Милићевић партизански јатаци. Боривоје Вукић и Радивоје Латински пуштени су услед недостатка доказа. ВА, НДА, к. 26, ф. 10, д. 39, стр. 21. Нешто више о хапшењима по селима Моравског среза сазнајемо из извештаја начелства Нишког округа од 17. априла 1943. Ипак, имена ухапшених лица нису иста као у првом извештају и донекле се разликују. Заправо, бугарска војска блокирала је села у Моравском срезу и извршила хапшења појединих лица. Ухапшен је председник општине Доње Сухотно Милош Илић, а из села Горња Сухотна ухапшени су: Боривоје Вукић и Радивоје Вукић; из села Стублина ухапшени су: Тихомир Јовановић и Миодраг Николић. Сва лица спроведена су за Ниш са још две женске особе, као и још нека неидентификована лица. Поводом овога интервенисала је Нишка обласна команда код бугарског окупационог корпуса усмено и писмено, пошто су лица ухапшена по наредби корпуса због сараде са „илегалним организацијама“. Тада је шеф обавештајног одсека бугарског корпуса обећао официру за везу поменуте команде СДС, да ће именована лица бити пуштена из затвора, изузев Радивоја Вукића који ће остати нешто дуже у затвору, па ће и он бити пуштен. Накнадно је добијен извештај, да су Бугари ухапсили и одвели из села Кулина Лазара Станојевића са женом и двоје деце у нишки затвор. На интервенцију команде именовани је са породицом пуштен из затвора. ВА, НДА, к. 24А, ф. 5, д. 106; ВА, НДА, к. 26, ф. 10, д. 39, стр. 21–22, 24.

⁶⁵ ВА, НДА, к. 24А, ф. 5, д. 120.

⁶⁶ ВА, НДА, к. 24, ф. 4, д. 34; *Зборник I/21*, 493.

⁶⁷ Убијени су: Крста Денић из Јасеновика, Вучко Митић из Кнез Села и још једно непознато лице из Врела. ВА, НДА, к. 20Б, ф. 6, д. 14.

стрелјаних.⁶⁸ После тога блокирано је поново Кнез Село 24. јануара; посебно су испитивани председника општине, деловођу и кмета села. Истог дана блокирано је село Горња Врежина, због трагања за четницима. Шест или седам грађана је ухапшено и спроведено за Ниш.⁶⁹

Последња вест коју су забележиле установе владе Милана Недића тичала се саобраћајне несреће. Наиме, 29. јула 1944. један службени бугарски аутомобил је у улици Обилићев венац у Нишу усмртио једну особу, једну особу је теже, а једну лакше повредио тако што је улетео у радњу. Шофер Владимир Спасов Стефанов, сувозач подофицир Рисов Петров и још три Српкиње које су биле у аутомобилу били су у пијаном стању.⁷⁰

Сврљишки срез

Дана 29. јуна 1942. бугарске војне власти стрелјале су из села Манојлица 10 најугледнијих домаћина, а из села Периш 12 такође угледних домаћина. Сви су стрелјани у атару села Доњи Рињ. Само један сељак успео је да побегне, иако тешко рањен. Неколико дана пре тога стрелјали су у селу Црнољевица (Сврљишки срез) седам виђенијих сељака. После стрелјања, одређени број сељака напустио је своје домове и отишао у шуму.⁷¹

Бугарска војска утаборила се у селу Периш (Сврљишки срез) 11. октобра 1943. године. Прво су сакупили мушкарце од 14 до 70 година и од њих тражили оружје. Пошто оружје нису добили, извршили су претрес свих зграда, али ни тада нису пронашли никакво оружје. Потом су 14 младића одвојили и узели их за таоце док су ноћили у селу. Током ноћи младићи су саслушавани у вези са четницима и партизанима. Бугари су у једном тренутку кренули да пуцају на ове младиће и том приликом убили једног. Леш је бачен у плевњу која је запаљена, те је тело изгорело. Овакав поступак унео је панику код осталих који су почели да беже. Бугари су почели да пуцају за њима и том приликом ранили двојицу. Поред тога, Бугари су у селу силовали једну девојку, запалили између осам и 12 кућа и основну школу. Поред тога, у селу Периш стрелјали су седам сељака који су доведени из Витановца (Белопаланачки срез).⁷²

На почетку године од 1. до 17. јануара 1944. бугарска акција на територији Сврљишког среза нанела је доста штете мештанима. Углавном се све сводило на пљачку, а страдале су следеће општине: Манојлица, Нишевац, Рибаре, Плужина, Гушевац, Галибабинац, Луково, Бурдимо, Грбавче, Дервен, Лалинац, Преконога, Сврљиг.⁷³

⁶⁸ *Зборник I/21*, 594.

⁶⁹ ВА, НДА, к. 20Б, ф. 6, д. 16.

⁷⁰ ВА, НДА, к. 20Б, ф. 6, д. 36.

⁷¹ ВА, НДА, к. 21, ф. 1, д. 132; ВА, НДА, к. 93, ф. 2, д. 20.

⁷² Убијен је Драгослав (Светозара) Ђорђевић из Периша. АЈ, 179, 649–29–18; ВА, НДА, к. 24А, ф. 6, д. 34; ВА, НДА, к. 24А, ф. 6, д. 40.

⁷³ ВА, НДА, к. 20Б, ф. 6, д. 26.

Инциденти између бугарских окупационих снага и органа и јединица владе Милана Недића

Комесаријат железничке и пограничне полиције у Белој Паланци примио је 2. јуна 1942. телеграм са станице у Нишу у коме је јављено да су Бугари ухватили једног српског официра и увукли га у коридорни воз. Револтирани оваквим поступком, четнички војвода, командир пољске страже и командир граничног одсека извели су своје људство на станицу у Белој Паланци. Исто је урадила и бугарска посада. У таквој ситуацији командант места потпуковник Попов дао је пристанак да се воз претресе, али српски официр није нађен у возу, па је тако избегнут већи инцидент.⁷⁴

Према извештају општинске управе у Доњем Љубешу (Моравски срез) бр. 12 од 4. јануара 1943, бугарска патрола на железничкој станици у Доњем Љубешу, због напада партизана на железничку пругу, за који се у Изводу тврди да је био инсцениран, отворила је ватру на стражаре убивши њих шест, правдајући овај поступак тиме да су хтели да се придруже партизанима. Поубијане стражаре закопали су у песак испод моста код села Доњи Љубеш, а њиховим породицама забранили су да тела пренесу на сеоска гробља. Пошто српским властима није било дозвољено да воде истрагу, случај је достављен немачкој обласној полицијској командантури и бугарском окупационом корпусу.⁷⁵

Моравска финансијска дирекција у Нишу писала је 16. јануара 1943. да је један бугарски војник по имену Борис у Сићеву (Нишки срез), у пијаном стању, напао органе финансијске контроле, која је вршила службу пописивања вина и убирања државне трошарине. Он је кренуо на њих да пуца, на крају је једног „финанса“ и ухватио и изударао га кундаком, „псујући му мајку и малтретирајући га на разне начине“. Након интервенције, војник Борис је пронађен и кажњен од бугарског окупационог корпуса са 10 дана затвора, о чему је обавештена и Нишка обласна команда.⁷⁶

Према извештају начелства Нишког округа од 15. априла 1943, бугарска регуларна војска прешла је 9. априла 1943. демаркациону линију и блокирала села: Завиднице, Остатовац и Богдановац (Лужнички срез). У селу Завиднице покушали су да разоружају Граничну стражу, али се гранични водник Радуловић успротивио разоружању, јер Бугари нису имали налог, па до тога није ни дошло. У селу Богдановац дошао је са бугарском војском бугарски потпуковник и успео је да граничну стражу у том месту разоружа. При одласку, одвео је четири граничара са заплених 11 пушака и митраљеза. Из села Богдановац одведено је на бугарску територију и осам лица, једно лице из Остатовице и два из Завидница. После неколико дана, сви стражари

⁷⁴ ВА, НдА, к. 20Б, ф. 5, д. 25.

⁷⁵ ВА, НдА, к. 26, ф. 10, д. 39, стр. 13–14.

⁷⁶ ВА, НдА, к. 26, ф. 10, д. 39, стр. 16, 24.

и већина цивила је пуштено, осим три сељака из Богдановца који су били у „тесној вези“ са „одметницима“, поручником Љубом Милошевићем и мајором Ацом Видановићем. Ова лица предата су немачким властима ради даљег саслушања.⁷⁷

На крају, наводимо још један изгред који су направили бугарски војници. Према приватним сазнањима Нишке обласне команде, бугарске војне власти ухапсиле су у Врежини (Нишки срез) у другој половини априла 1944. стражара СДС Младена Митића и двојицу сељака који су са њим били у друштву, због тога што је стражар у пијаном стању пуцао преко Нишаве у правцу где се налазила једна бугарска јединица. На интервенцију поменуте команде, сељаци су пуштени, а стражар је од Бугара предат Немачкој гебиц-полицији која га је према захтеву предала обласној команди, ради установења његове кривице.⁷⁸

Извори и литература

Архивска грађа:

Архив Југославије:

Фонд 110 – Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача

Фонд 179 – Савезна комисија за попис жртава рата 1941 – 1945

Војни архив:

Недићева архива

Објављени извори:

Zbornik dokumenata i podataka o narodno-oslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom I, knjiga 1, Београд 1949; *Зборник I/3*, Београд 1953; *Зборник I/21*, Београд 1965; *Zbornik XII/1*, Београд 1973; *Zbornik XII/2*, Београд 1976.

Литература:

Борковић Милан, *Контрареволуција у Србији, Квинслишка управа 1941-1944. Књ. 1 (1941 – 1942)*, Београд 1979.

Димитријевић Бојан, *Војска Недићеве Србије. Оружане снаге српске владе 1941 – 1945*, Београд 2011.

Златић Јован, *Страдалаштво српског народа у нишком ратном округу (1941 – 1944). Књига 1. Злочиначка активност немачке фелдкомандантуре 809 – Ниш и Првог краљевског (бугарског) окупационог корпуса*, Ниш 1994.

⁷⁷ ВА, НДА, к. 24А, ф. 5, д. 105; ВА, НДА, к. 26, ф. 10, д. 39, стр. 25.

⁷⁸ ВА, НДА, к. 26, ф. 10, д. 39, стр. 23–24.

Златић Јован, *Страдалаштво српског народа у нишком ратном округу 1941 – 1944. Књига 2. Оружана сила српске владе генерала Милана Недића*, Ниш 1995.

Лукаћ Душан, *Treći Rajh i zemlje jugoistočne Evrope. Treći deo. 1941–1945*, Београд 1987.

Марјановић Јован, *Ustanak i narodno-oslobodilački pokret u Srbiji 1941*, Београд 1963.

Митровски Боро, Глишић Вenceslav, Ристовски Томо, *Bugarska vojska u Jugoslaviji 1941–1945*, Београд 1971.

Петрановић Бранко, *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Druga knjiga. Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941 – 1945*, Београд 1988.

Стамболија Небојша, „Српска државна стража 1942 – 1944“ (припремљена докторска дисертација, предата марта 2020, Филозофски факултет, Универзитет у Београду).

Стојиљковић Мирослав, *Bugarska okupatorska politika u Srbiji 1941 – 1944*, Београд 1989.

Томанић Борис, „Изгреди и злочини бугарског окупатора у Лесковачком округу према органима Недићеве владе 1942 – 1943“, *Лесковачки зборник*, LIX, (2019), 325–340.

Summary

Boris Tomanić, Miloš Žikić

EXCESSES AND CRIMES OF THE BULGARIAN OCCUPIER IN THE NIŠ COUNTY ACCORDING TO THE AUTHORITIES OF THE NEDIĆ'S GOVERNMENT 1941 – 1944.

The paper deals with the atrocities committed by the members of the Bulgarian units in the Niš County during the occupation (1941 - 1944). These crime have also been notified by the government of Milan Nedić. Initially, a brief overview of the Bulgarian occupation and of the administrative authorities and armed forces of the Nedić's government is given. Then, two events were analyzed: incidents around Ljuberadja in the beginning of 1942 and Bulgarian action in eastern Serbia in June 1942. Finally, in separate chapters, we presented an brief overview of the most characteristic crimes against civilians and the incidents between the Bulgarian units and the units of the Nedić's government. The text is based on unpublished archival materials, published sources and relevant literature.